

Egy sajátos tankönyvtípus, A magyar orvosi nyelv tankönyve nyelvszemlélete a nyelvi ideológiák tükrében¹

Ludányi Zsófia

Linguistic Aspect of a Special Education Resource 'The Textbook of Hungarian Medical Language' in the Mirror of Language Ideologies

Abstract

The subject of this paper is a special education resource called 'The Textbook of Hungarian Medical Language', which is written for medical students. The study examines how language ideologies appear in the textbook as well as what kind of views of language are expressed. The authors of the book include physicians and other natural scientists and a few professional linguists. The analysis proves that in this textbook the language is described in an eclectic way and the folk linguistic point of view plays a central role, therefore the textbook is not suitable as an up-to-date education resource.

Key words: medical language, language management, language ideologies, textbook analysis, educational linguistics

Kulcsszavak: orvosi nyelv, nyelvalkítás, nyelvi ideológiák, tankönyvelemzés, oktatásnyelvészet

1. Bevezetés

Jelen írás ahhoz az átfogó kutatáshoz kapcsolódik, amelynek célja a mai magyar orvosi nyelv sztenderdizációjára irányuló tevékenység elemzése. A kutatás a saját szaknyelvükre reflektáló orvosok metanyelvi diskurzusait vizsgálja nyelvideológiai szempontból (az eddigi eredményeket ld. Ludányi 2017a, Ludányi 2017b), figyelembe véve, hogy nemcsak a nyelv, hanem maga a nyelvről való gondolkodás sem lehet mentes ideológiai vonatkozásoktól mind a tudományos, mind a hétköznapi szinterein (Tolcsvai Nagy 2009). Jelen dolgozat az alkalmazott nyelvészeti kutatások azon meghatározó részterületéhez kíván kapcsolódni, amelyet oktatásnyelvészetnek nevezünk (educational linguistics, ld. Spolsky–Hult 2008). Az ilyen típusú kutatások a nyelvtudomány eredményeit hasznosítják egyes pedagógiai, oktatási jellegű kérdések feltárásában, megoldásában. A dolgozat tárgya egy speciális célokat szolgáló oktatási segédletnek, *A magyar orvosi nyelv tankönyvének* elemzése. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a tankönyv milyen nyelvszemléletet közvetít, milyen nyelvi ideológiák érvényesülnek abban, s ezáltal hogyan alakítja az orvostanhallgatóknak a nyelvről való gondolkodását. Számolva azzal, hogy az orvosi nyelvalkító tevékenység egyik fő kérdésköre az idegen terminusok magyarítása, a tankönyv nyelvideológiai közül különösen az idegen szakszavak és köznyelvi szavak megítélésével kapcsolatosak állnak fókuszban.

¹ A tanulmány az egeri Eszterházy Károly Egyetemen 2017. november 7-én megrendezett Szövegek, módszerek, tananyagok c. oktatásnyelvészeti konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

1.1. Nyelvi ideológiák

Tolcsvai Nagy Gábor (2009) két közegét különíti el a nyelvre adott magyar reflexióknak: a világról való ismeretek általános jellegű keretét; illetve a nyelvről, valamint a nyelv és a kultúra összefüggéseiről kidolgozott általános, európai ismeretek közeget. Ez utóbbi elsősorban nem tudományos, hanem a mindennapi tapasztalatokból kategorizálódó, gyakran sztereotipizálódó ismereteket tartalmaz. Ezek a közösségi, konvencionális ismeretek gyakran ideologikus formában mutatkoznak meg (Tolcsvai Nagy 2009, 66–67).

A nyelvi ideológiáknak többféle meghatározása lehetséges: tágabb értelemben véve minden nyelvvel kapcsolatos vélekedés, explicit metanyelvi diskurzus nyelvi ideológiának tekinthető (Laihonen 2009, 25–26), szűkebb értelemben azonban elsősorban azokat a – legtágabb értelemben vett – nyelvvel kapcsolatos gondolatokat, gondolatrendszereket jelentik, amelyeket gyakran használnak legitimáló, igazoló vagy magyarázó céllal (Lanstyák 2017). Dolgozatomban a nyelvi ideológiáknak az utóbbi, szűkebb értelmezéséből indulok ki, mivel – mint az eredményekből látni fogjuk – a tankönyv szövegében expliciten vagy impliciten megjelenő, nyelvvel kapcsolatos gondolatoknak, vélekedéseknek többnyire valóban az a céljuk, hogy magyarázatul szolgáljanak például egyes, az orvosi szaknyelvben előforduló nyelvi formák stigmatizálásához, más nyelvi formák előnyben való részésítéséhez stb.

A nyelvideológiai kutatásoknak alapvetően nem célja annak értékelése, hogy mennyire állnak összhangban az ideológiák a nyelvtudomány álláspontjával, mivel az ideológiák nem a valóság meghamisítását jelentik (Laihonen 2009, 26); a nyelvészeknek is vannak nyelvi ideológiáik (Gal 2002, 197), az egyes nyelvi jelenségeket is egy-egy ideológia felől nézve vizsgálják. A kérdés tehát, hogy az ideológiakutató álláspontja kritikai vagy neutrális legyen (erről ld. Woolard–Schiefelin 1994). Úgy vélem azonban, hogy bizonyos esetekben mégis szükség lehet a feltárt ideológiák értékelésére is, például tankönyvek, taneszközök vizsgálata esetén, hiszen az oktatásnak kiemelt szerepe van a tudatosult nyelvi vélekedések kialakításában (Domonkosi 2016). Ebből kiindulva jelen tanulmányban esetenként értékelem is az adott nyelvi ideológiát, s ha szükséges, javaslatot is teszek, hogy a tankönyvi szövegben meghúzódó nyelvi ideológia helyett milyen másikat volna célszerű érvényesíteni.

1.2. Az oktatás mint a közösségi nyelvi reflexiók színtere

Az iskolai keretek között folyó oktatást tekinthetjük a nyelvről való gondolkodás, a nyelvi tevékenységre való reflexió egyik legmeghatározóbb színterének. Különösen fontos szerepe van az iskolának a tudatosult nyelvi vélekedések kialakításában. Éppen ezért lényeges cél, hogy az oktatás, az oktatásban felhasznált taneszközök (tankönyvek) ideológiai meghatározottságát láthatóvá tegyük (Domonkosi 2016). Az oktatáson elsősorban a közoktatást kell érteni, az eddigi nyelvideológiai vizsgálatok is a közoktatásbeli tankönyvekre fókuszáltak (pl. Simon 2007; Simon 2015; Simon–Misad 2009; Domonkosi 2016).

Létezik azonban nyelvszemlélet-formáló tevékenység a közoktatáson túl is. Nem csupán a felsőoktatási intézmények bölcsészettudományi, pedagógusképző karain

foglalkoznak a hallgatók nyelvészeti stúdiumokkal. Kevésbé közismert, hogy egyéb (főleg természettudományos, műszaki) képzésekben is lehetőségük van a hallgatóknak (anyanyelvi) szaknyelvi kurzusokon részt venni, ahol nyelvhelyességi, stíliztikai, helyesírási ismereteket szerezhhetnek. Ilyen például a Szakmai nyelvművelés kurzus a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (vö. Sturcz 2004, 195) és a Magyar orvosi nyelv kurzus a Semmelweis Egyetemen (Bősze 2004, 2005). A vizsgálatom tárgyát képező tankönyv ez utóbbi tantárgyhoz kapcsolódik.

2. A Magyar orvosi nyelv kurzus és tankönyve

2002 óta a Semmelweis Egyetem hallgatóinak lehetőségük van a Magyar orvosi nyelv című kurzus keretein belül ismereteket szerezni az orvosi nyelvről és helyesírásról (Bősze 2004, 2005). A tantárgy honlapján olvasható ismertető szerint e tárgy: „Az orvostudományi általános műveltség tárgya. A szaktárgyakat kiegészítő, minden orvos számára nélkülözhetetlen, általános ismereteket ad, hozzásegít az erkölcsös és a tudományos orvosláshoz.”² A kurzus során az alábbi témaköröket dolgozzák fel:

- Általános nyelvi ismeretek
- Az európai orvosi nyelv
- Magyar orvosi nyelv
- Tudományos közlemények és előadások
- Orvosi helyesírás és nyelvhelyesség

E tantárgyi tematikát teljes egészében lefedi a kurzushoz készült tankönyv, amely Bősze Péter szerkesztésében jelent meg 2009-ben *A magyar orvosi nyelv tankönyve* címmel. A sokféle témát feldolgozó, igényes kivitelezésű, gazdagon illusztrált felsőoktatási tankönyv szerzői gárdája is igen változatos, számos tudományterület képviselteti magát: az orvos, orvostörténész, nyelvész és nyelvművelő szerzők mellett fordító, sőt hivatásos író is akad (a nemrég elhunyt Jókai Anna az első fejezet szerzője, Jókai 2009). Azért szükséges említést tenni arról, hogy milyen szakterület képviselői írták az egyes fejezeteket, mert a nem nyelvész fejezetírók tollából származó szövegek – legyenek a szerzők saját szakmájukban kiemelkedő, nagy tekintélyű, nyelvi kérdések iránt érdeklődő tudósok – ennek megfelelően értelmezendők. A nyelvnek többféle megközelítésmódja lehetséges: szaktudományos és hétköznapi, Heltainé Nagy Erzsébet (2009) továbbá az úgynevezett kultikus szemléletmódot is ezek mellé sorolja egy harmadik lehetséges aspektusként. A vizsgált tankönyv esetében egyaránt találunk példákat a nyelv szaktudományos és népi szemléletére is, sőt a fejezetek végén található, főként íróktól származó nyelvi reflexiók alakjában még a kultikus megközelítésmód is megjelenik helyenként. A tankönyvben tehát a nyelvnek többféle szemlélete figyelhető meg. Feltehetőleg ezzel a könyv szerkesztője is tisztában van, erre utalhat az a tény, hogy az egyik alfejezet (Bősze 2009) címe – *Gondolatok a nyelvről és a magyar nyelvről: ahogy az orvos látja* (kiemelés tőlem – L. Zs.) – hangsúlyozza a szerző-szerkesztő nem nyelvész mivoltát. Ez a tény olyanformán is értelmezhető, hogy a szerző jelezni kívánja olvasóinak: a nyelvről való gondolkodása, megközelítésmódja eltérhet a nyelvészekétől.

Szerkezetét tekintve a tankönyv az alábbi négy fő fejezetre tagolódik:

² <http://www.orvosinyelv.hu/> (letöltés ideje: 2018. január 29.)

1. Parányi nyelvészet orvosoknak, biológusoknak (amit a nyelvről illik tudni)
2. Az orvosi szaknyelv története és jelene
3. Tudományos közlemények, könyvek, előadások
4. Nyelvhelyességi kérdések az orvosi irodalomban

Bár kétségkívül igen hasznos a tudományos közleményekről, előadásokról szóló 3. fejezet (talán az egyik legjobban megírt összefoglaló fejezet véleményem szerint), ez a témakör nem képezi vizsgálatom tárgyát, így a továbbiakban az 1. és a 4. témacsoport vizsgálatára helyezem a hangsúlyt, s a 2. (történeti) fejezetre is csak érintőlegesen utalok majd.

2.1. A vizsgált tankönyvfejezetek

A nyelvről való általános ismeretekről szóló 1. részből az alábbi két alfejezetet vizsgálom részletesen a tartomelemzés módszerével: *Gondolatok a nyelvről és a magyar nyelvről: ahogy az orvos látja* (Bösze Péter szülész-nőgyógyász tollából), illetve *A magyar szókinccs eredete, a szóalkotás módjai. Magyarítás, nyelvújítás* címűt (Buvári Márta nyelvművelő, fordító tollából). A 4., orvosi nyelvhelyességi kérdésekkel foglalkozó részből a *Fonákságok a klinikai és a kísérletes orvostudomány szaknyelvében* című alfejezetet választottam (a szerző Mitsányi Attila orvos, fiziológus). A vizsgált fejezetek kiválasztásakor fontos szempont volt, hogy különböző szerzőktől származzanak, továbbá hogy az orvosi nyelvet más-más aspektusból vizsgálják. Tematikáját tekintve a kiválasztott három fejezetből csak egy (a klinikai és kísérletes orvostudomány szaknyelvét tárgyaló) foglalkozik kifejezetten nyelvhelyességi kérdésekkel, a másik kettőnek a célja általánosabb: alapvető (orvosi) nyelvi ismeretek közvetítése, valamint a nyelvtudomány egyik részterülete, a lexikológia fontosabb eredményeinek átfogó bemutatása. Noha e kettő nem kimondottan nyelvhelyességi témákkal foglalkozik, mégis – mint látni fogjuk – ugyanaz a nyelvhelyességi szemlélet jelenik meg ezekben is, ugyanazok a nyelvi, nyelvhelyességi ideológiák érvényesülnek, mint a konkrét nyelvhelyességi kérdésekkel foglalkozó fejezetben. A tartomelemzés során feltárt nyelvi ideológiák csoportosításában, felcímkezésében Lanstyák István (2017) kategorizációjára támaszkodtam.

3. Nyelvi ideológiák a tankönyvben

3.1. A nyelvi változásokkal és a nyelvek értékével kapcsolatos ideológiák

A mindennapi (laikus) nyelvművelésben közkeletű az az elképzelés, hogy a magyar nyelv veszélyben van. Ez a meggyőződés több helyen megjelenik a tankönyvben, kiegészülve azzal, hogy a magyar orvosi szaknyelvet is kedvezőtlen hatások érik, s ezáltal veszélyeztetik azt. A nyelvi damnificizmus ideológiája (Lanstyák 2017, 18) explicit módon verbalizálódik a nyelvről szóló általános bevezető részben azáltal, hogy a szerző „Nyelvünket veszélyeztető hatások” alcímmel összefoglalja a kedvezőtlennek ítélt nyelvi vagy társadalmi változásokat, úgymint: az angol szavak nagy mennyiségben történő átvétele, a fogyasztói társadalom térhódítása, egyéb kedvezőtlen társadalmi változások, a magyar nyelv használati színtereinek szűkülése (Bösze 2009, 32–33). Ugyanitt az angol nyelvi hatás egyik következményeként

nem csupán az angol szavak „túlzott beépülése” jelenik meg mint lehetséges veszélyforrás, hanem az angolos mondatszerkesztési formák, szóalaktani és hangtani módosulások, ami a nyelvi dilaborizmus (Lanstyák 2017, 19) ideológiájának érvényesülését mutatja; e meggyőződés látatja ugyanis a nyelvtani kontaktushatást még a szókészletinél is veszélyesebbnek.

A fentiekből egyenesen adódik, hogy a tankönyv alapvető szemlélete az, hogy a magyar nyelvre, a magyar orvosi nyelvre leselkedő veszélyek miatt természetesen szükség van a nyelv védelmére (nyelvi protektivizmus, Lanstyák 2017, 37) és a nyelvi folyamatokba való tudatos beavatkozásra (nyelvi intervencionizmus, Lanstyák 2017, 25). Mind a bevezető fejezetben (Bősze 2009), mind a lexikológiai témájú fejezetben (Buvári 2009) reflektálnak azonban a szerzők a nyelvművelés, nyelvalkítás szükségességéről szóló vitákra, I. [1], [2] példa, utalva egyéb, a tankönyv szemléletével ellenkező ideológiákra (például: nyelvi deskriptivizmus, intaktizmus [Lanstyák 2017, 19; 24]).

[1] Néhány nyelvész érveket sorakoztat a nyelv művelésének szükségességére ellen, főként az idegen szavakra vonatkoztatva (Bősze 2009, 35).

[2] Ma több nyelvész, nyelvművelő [...] azt hangoztatja, hogy nem kell harcolni az idegen szavak ellen (Buvári 2009, 67).

Különösen a magyar nyelvről szóló bevezető fejezetben (Bősze 2009) jelenik meg többször az az elgondolás, hogy a világ azon nyelvei, amelyek történetileg a legelsőek közül valók, különleges értéket képviselnek (nyelvi primordializmus, Lanstyák 2017, 34). A magyar nyelv rokonságának, a nyelvcsaládoknak a tárgyalásakor állapítja meg a szerző (Benkő 1999-et idézve), hogy „a magyar nyelv egyike az ősnyelveknek” (Bősze 2009, 31). Egy későbbi alfejezetben, amikor az idegen szavak „szükségtelen használatának okai”-t ismerteti a fejezetről, ismét előkerül a nyelvi primordializmus ideológiája: amikor az idegen szavak gyakori használatát „idegenmajmolás”-nak nevezi: „...jó lenne, ha minden magyar emberben tudatosulna, hogy semmivel sem vagyunk alábbvalók, kevesebbek, mint bármely más nemzet, és hogy a magyar nyelv a világ egyik legősibb nyelve” (Bősze 2009, 34). A primordializmus ideológiája a nemzettudat erősítését, a nemzeti büszkeség felkeltését szolgálja. Hasonló célokat szolgál a nyelvi szingularizmus eszméje (Lanstyák 2017, 37), amely csak implicit módon jelenik meg azáltal, hogy a fejezet végén – tipográfiailag is elkülönítve, színes keretben – a Sir John Bowringnak tulajdonított, magyar nyelvet dicsőítő sorokat³ olvashatjuk, melyeket gyakran szokás idézni különösen a moz-

³ „A magyar nyelv eredete nagyon messzire megy vissza. Rendkívül különleges módon fejlődött, és struktúrája visszanyúlik arra az időre, mikor még a jelenleg Európában beszélt nyelvek nem léteztek. Egy olyan nyelv, mely szilárdan és határozottan fejlesztette magát, matematikai logikával, harmonikus összeilleszkedéssel, ruganyos és erős hangzatokkal. Az angol ember büszke lehet anyanyelvére, mely az emberiség történelmére és múltjára utal. Az eredetén meglátszik az a különböző nemzetektől származó réteg, melynek összességéből kialakult. Ezzel szemben a magyar nyelv egy tömör kődarab, mely a viharok a legcsekélyebb karcolást sem hagyták. Nem olyan, mint egy naptár, mely a korrallal változik. Nincs szüksége senkire, nem kölcsönöz, s nem von vissza, nem ad és nem vesz el senkitől. Ez a nyelv a legrégebb, a legdicsőségesebb monumentje egy nemzeti egyeduralomnak és szellemi függetlenségnek. Amit a tudósok nem tudnak megoldani, elhanyagolják, úgy a nyelvtudományban, mint a régészetben. Az egyiptomi templomok mennyezete, mely egyetlen szikladarabból készült, megmagyarázhatatlan. Senki sem tudja, honnan származik, melyik helységből hozták ezt a furcsa, bámulatos tömeget. Hogyan szállították, és emelték fel a templom tetejére. A magyar nyelv eredete ennél sokkal csodálatosabb fenomén. Aki megoldja, isteni titkot fog analizálni, és a titok első tézise: Kezdetben vala

galmi, illetve a mindennapi nyelvművelés szinterein (a nyelvművelés szintereiről ld. Heltainé Nagy 2007). Ez a tipográfiai megoldás a tankönyv egészére jellemző: az egyes fejezetek végén – ha egyébként sok üres hely maradna az utolsó oldalon – mindig valamilyen hasonló tartalmú, a magyar nyelvet dicsőítő idézet olvashatunk (pl. Kosztolányi Dezsőtől, Bessenyei Györgytől, Illyés Gyulától, József Attilától – vagyis többnyire írói nyelvi reflexiókat).

3.2. Nyelvhelyességi ideológiák az idegen szavak megítélésében

„Szükségtelennek tartjuk az idegen szavak használatát, amikor azok magyar szavakkal is tökéletesen helyettesíthetők” (Bősze 2009, 34) – olvashatjuk a tankönyv bevezető fejezetében az állásfoglalást, amely a tankönyv számos (többféle szerzőtől származó) fejezetében is visszaköszön. Az a – régebbi korok nyelvművelői felfogását tükröző – meggyőződés jelenik meg itt is (és még sok helyütt), amely a nyelvi formákat aszerint osztályozza, hogy azokra „szükség van-e” vagy sem, vagyis úgy tartja, hogy léteznek a nyelvben szükségtelen formák. Az egymás mellett élő, azonos jelentésű változatok nem mindegyike szükséges, vannak köztük fölösleges nyelvi formák is, jelen esetben a szöveg írója ugyanannak a fogalomnak az idegen eredetű és magyar megfelelője közül itéli fölöslegesnek az előbbit (nyelvi neccesszizmus, Lanstyák 2017, 30). Az, hogy a nyelvi neccesszizmus eszméje éppen az idegen szavakkal kapcsolatban jelenik meg, egyértelműen a nyelvi purizmus megnyilvánulása. A szöveg írója nem tesz említést arról, hogy hol, mikor, milyen kommunikációs helyzetben tartja szükségtelennek az idegen szavak használatát, noha valóban vannak olyan helyzetek, ahol szükségtelen, sőt kifejezetten káros a túlzott idegenszó-használat, gondoljunk csak az orvos–beteg kommunikációra, a közérthető beteg tájékoztatásra. Az idézett szövegben azonban kifejtetlen marad, milyen szituációban tartja a szerző „helyesebbnek” a magyar megfelelőt; csupán-csak általánosan megfogalmazott értékítéletet olvashatunk: a használat kontextusától függetlenül tartja a belső keletkezésű szavakat jobbnak, helyesebbnek, mint az idegeneket, ami a nyelvi purizmus ideológiájának jelenlétére utal.

A nyelvről való hétköznapi diskurzusokban gyakorta megjelenik az a vélekedés, hogy az idegen szavak azért is veszélyeseek, mert kiszorítják a nyelvből a magyar megfelelőjüket. Visszatérő gondolat ez a tankönyv több vizsgált fejezetében is ([3], [4] – a kiemelések tőlem származnak):

- [3] Az idegen szavak szükségtelen alkalmazása a magyarok helyett a magyar nyelv rovására megy: **kiszoríthatja** szavainkat, olyannyira, hogy azokat el is felejthetjük. [...] Az *információ* szó például több magyar szót tesz feleslegessé (Bősze 2009, 34).
- [4] Az idegen szavak is gazdagíthatják szókincsünket, ha hangzásban belesimulnak, és **nem szorítanak** ki régi magyar szavakat (Buvári 2009, 67).

Természetesen valóban léteznek olyan nyelvi változások, amelyek során az egyik nyelvi forma a másik hatására eltűnik a nyelvi rendszerből, a nyelvi extrudizmus ide-

az Ige és az Ige Istennél vala és az Ige maga vala az Isten.” (Idézi Bősze 2009, 37. Az idézet eredetéről részletesen ld. Nyest.hu 2012; Bánhegyi 2004.)

ológiája (Lanstyák 2017, 22) azonban ezeket a változásokat kivétel nélkül kedvezőtlen nyelvi változásnak látta. Ez az értékítélet fogalmazódik meg mindkét idézett szövegrészben: a túlzott idegenszó-használat a magyar nyelv „rovására megy” [3]. A [4] példában is megjelennek az értékszempontok: az idegen szavakat aszerint osztályozza a szerző, hogy gazdagítják avagy szegényítik-e a magyar nyelvet. A látásmódot megengedőbb szemlélet – az idegen szavaknak csak egy része „fölösleges”, vannak köztük „szükségesek” is – valójában ugyanolyan purista indíttatású, mint az előző idézet.

A nyelvről szóló bevezető fejezetben a szerző meg is indokolja, miért javasolja a belső keletkezésű szavak használatát a „fölösleges” idegen szavak helyett: „Anyanyelvünk kellőképpen csiszolt, szógazdasága szinte felmérhetetlen, nem szorul idegen segítségre” (Bősze 2009, 35). A nyelvi szufficientizmusnak nevezett meggyőződés (Lanstyák 2017, 38) explicit módon verbalizálódik ebben a szövegrészben.

Az idegen szavak használatának megítélésében számos nyelvhelyességi ideológia jelenik meg. Ezek – Lanstyák (2010, 58) szerint – konkrét nyelvhelyességi értékítéletek indoklására, legitimálására szolgálnak. A vizsgált fejezetek mindegyikében találtam arra példát, hogy a szerzők az általuk kerülendőnek ítélt nyelvi formák (idegen terminusok) és az azokat használó beszélők erkölcsisége között konstruál ok-okozati kapcsolatot (nyelvi moralizmus, Lanstyák 2010a). „Az idegen szavak gyakori, szükségtelen használatának fontosabb okai: figyelmetlenség, idegenmajmolás, félműveltség, másként gondolkodás, rosszul értelmezett európaiaság” (Bősze 2009, 34). Ez az állítás a gyakori idegenszó-használatot és bizonyos, erkölcsileg elítélhető, pontosabban: elítélendőnek láttatott tulajdonságot hoz egymással összefüggésbe. A fejezetíró a figyelmetlenségen feltehetőleg a lazább, oldottabb, hétköznapi nyelvhasználatot érti, amely kevésbé tudatos, kevesebb önfegyelmel jár, így az idegen szavakat sem kerüli, ha azok történetesen hamarabb jutnak a beszélő eszébe, mint a belső keletkezésűek. Itt a nyelvi laxizmus ideológiája érvényesül (Lanstyák 2017, 27). Amikor a gyakori idegenszó-használat indítékaként az idegenmajmolást tekintjük, amögött pedig implicit módon a nyelvi patriotizmus ideológiája bújkol meg, azt sugallva, hogy bizonyos szavak használata majdhogynem hazafiatlan tett, függetlenül a közlés tartalmától (Lanstyák 2017, 32). Amikor a szerző az idegen szavak használatában a beszélő félműveltségének (műveletlenségének) bizonyítékát látja, a nyelvi doktrína meggyőződését érvényesíti (Lanstyák 2017, 20).

Ugyanez a gondolat jelenik meg a tankönyv nyelvhelyességi fejezetében (Mitsányi 2009, 307), amikor a szerző az orvosi szlengben használt angol szavakat kárhóztatja (pl. *uptake* a *bemenet* helyett), azt pedig „kifejezetten visszatetsző”-nek tartja, ha az angol megfelelőhöz magyar képzőt társít a nyelvhasználó: *rilíz* (< angol *release* 'felszabadít'). Maga a szerző is tisztában van ezeknek a szavaknak lazább, bizalmasabb stílusértékével, hiszen utal rá, hogy e nyelvi formák „az esetek egy részében a laboratóriumokban használatos tolvajnyelvből [szlengből]” származnak, de „[u]gyanez hallgatóság előtt viszont inkább nyelvi tunyaság vagy sokszor a mondanivaló hiányának tudálékos leplezése a bennfentesség látszatának keltésével” (Mitsányi 2009, 307). A moralista ideológia érvényesül itt is, amikor olyan negatív tulajdonságokat kapcsol össze a hibásnak gondolt nyelvi formákkal, mint a

tudálékoskodás és a bennfenteskedés. A nyelvi gazdaságosságra való törekvést (ti. hogy a beszélő zsargonszavakat használ, mert hamarabb jönnek a szájára) pedig – a nyelvi lenizmus (Lanstyák 2017, 28) ideológiáját érvényesítve – pusztán „nyelvi tunyaság”-nak bélyegzi.

3.3. A nyelvi eszközök kontextuális meghatározottságával kapcsolatos ideológiák

A részletesen megvizsgált fejezetek mindegyikére általában az a szemlélet jellemző, hogy az egyes, kerülendőnek ítélt nyelvi formákat (többnyire az idegen köznyelvi és szaknyelvi szavakat) általában, önnön jogukon, kontextusuktól függetlenül helytelennek ítélnék. A nyelvi autonomizmus ideológiája (Lanstyák 2017, 17–18) nyilvánul meg ezekben az esetekben; az az elgondolás, hogy az egyes nyelvi formákat nyelvhelyességi szempontból meg lehet ítélni szövegösszefüggésre, beszédhelyzetre való tekintet nélkül. Lássunk erre néhány példát.

- [5] Nem is tudatosul bennünk, hogy az idegen kifejezések túlzott használatával, az idegen szerkezeti formákkal önkéntelenül is nehezítjük a kölcsönös megértést, a zökkenőmentes gondolatcserét (Bósze 2009, 34).

A fejezetíró azzal indokolja az idegen szavak hibáztatását, hogy azok a kölcsönös megértést nehezítik. Az elhangzás kontextusára azonban nem utal, nem derül ki a szövegből, hogy milyen helyzetben nehezítik a kölcsönös megértést az idegen szavak, noha ilyen helyzetek valóban adódhatnak, például az orvos–beteg kommunikációban. Míg más esetben, amikor a kommunikáció szimmetrikus, vagyis a szakma képviselői kommunikálnak egymással, előfordulhat, hogy éppen a bevett, a szakmai nyelv szokás által szentesített idegen terminusok segítik elő a könnyebb megértést.

- [6] Mihez kezdünk akkor, ha megjelenik szakterületünkön egy új fogalom? Először is próbáljuk meg elfelejteni az idegen elnevezést, mélyedjünk el a fogalom tartalmában, és gondoljuk meg, hogyan neveznénk azt természetes magyar észjárással (Buvári 2009, 68).
- [7] Az újításhoz bátorság, ötletesség, esetleg egy kis utánajárás, böngészés is szükséges. Ha ezt nem is, azt azonban mindenki megteheti, hogy ügyel arra, hogy amit csak tud, magyarul mondjon (Buvári 2009, 69).

Hasonlóan kifejtetlen marad a kontextuális meghatározottság a szókincstani fejezetben is [6], [7]: a szerző magától értetődőnek állítja be, hogy új fogalom megjelenésekor feltétlenül magyar megfelelőt kell neki találni, s arról sem tudunk meg semmit, miért kellene mindenkinek ügyelnie arra, hogy a belső keletkezésű szavakat részesítse előnyben az idegen eredetűekhez képest.

- [8] Ha van magyar megfelelő vagy találóan magyarított szókinálat, akkor azzal élni kell, és ez az elvárás egyáltalán nem purizmus (Mitsányi 2009, 307).

A nyelvhelyességi fejezetben olvasható ez a szövegrészlet, amely paradox módon – azáltal, hogy direkt módon utal a purizmus eszméjére, tagadva azt – éppen ennek az ideológiának a megnyilvánulása. Hiszen itt sem derül ki, hogy mi-

lyen helyzetben kell élni a magyar megfelelőekkel, nem indokolja tehát semmi más a belső keletkezésű szavak előnyben részesítését az idegenekkel szemben, mint az, hogy az előbbieket eredendően, kontextusfüggetlenül jobbnak, helyesebbnek tartja a fejezet írója, mint az utóbbiakat.

Elvétve azonban történik utalás a konkrét beszédhelyzetre, például a közérthető betegtájékoztatásnak jogos igényére (Buvári 2009, 67); vagy az orvos szakemberek laboratóriumi kommunikációjára az *uptake* és a *rilíz* zsargonszavak kapcsán (Mitsányi 2009, 307) – e szavak használatát „hallgatóság előtt” javasolja kerülni a szerző, a szövegkörnyezetből arra lehet következtetni, hogy a belső, nem nyilvánosságának szánt szakmai kommunikációban kevésbé tartja kerüendőnek.

4. Összefoglalás: a tankönyv nyelvszemlélete

A tartalomelemzés eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy *A magyar orvosi nyelv tankönyvének* vizsgált fejezeteiben a hagyományos nyelv művelői szemlélet jellemző. E szemléleten azt a felfogást értem, amelyet az akadémiai nyelv művelés meghatározó kiadványa, az 1980-as években megjelent *Nyelv művelő kézikönyv* képvisel (ennek kritikáját ld. Lanstyák 2010b). E szemlélet a mai nyelvtudományban már idejétmúltnak számít, de a közgondolkodásban máig igen erőteljesen tartja magát (némileg leegyszerűsítve jelenik meg benne); különösen ahhoz a – tipikusan értelmiségi – hagyománykörhöz kötődik, amely a nyelvvel való tudatos törődést kiemelt feladatának tartja (erről ld. Heltainé Nagy 2007, 18). A tankönyvben megjelenő ideológiák (a magyar nyelv veszélyeztetettsége, különleges, egyedi mivolta) kétségkívül a szerzőknek a magyar nyelvhez való közeli viszonyát, anyanyelvszeretetét tükrözik, így kapcsolódva az említett értelmiségi hagyománykörhöz. A tankönyv kiemelt jelentőséget tulajdonít a magyar anyanyelvű tudományos képzés és tudományos ismeretterjesztés támogatásának, vagyis az egyik meghatározó szaknyelvtervezési ideológia a vernakularizáció (összhangban az Akadémia elődjének, a Magyar Tudós Társaságnak a célkitűzéseivel). Ez az – egyébként helyeselhető – meggyőződés azonban sajátos módon összefonódik a purizmus ideológiájával, amely az orvosi nyelvben (és a köznyelvben) megtalálható idegen szavak elleni küzdelemben nyilvánul meg. A purizmus tágabb értelmezésének tekinthető az a fajta nyelvhelyességi szemlélet is, amely az egyes nyelvi formák „helyességét”, adekvátságát azok kontextusa nélküli ítéli meg, s amely a tankönyvben számos helyen felfedezhető (más néven: nyelvi autonomizmus).

Összességében elmondhatjuk, hogy maga a tény, miszerint a magyarországi felsőoktatás egyes természettudományi szakjain, például az orvosi képzésben egyáltalán létezik anyanyelvi, szaknyelvi ismeretátadás, mindenképpen üdvözlendő. Hasonlóképpen egyedülálló és dicséretes az is, hogy mindehhez tankönyv is született, amelynek számos praktikus, a gyakorlatban is jól használható ismeretet ad át (ilyen például a tudományos közlemények írásáról szóló 3. nagy fejezet, vagy pedig az orvosi helyesírás legfontosabb tudnivalóit részletesen összefoglaló írás [Bősze–Laczkó 2009]). Jelen kutatás eredményei viszont arra utalnak, hogy a tankönyv eklektikus nyelv szemlélete – amelyben túlnyomórészt a nyelv népi megközelítésmódja dominál a „nyelvészeti”, szaktudományos szemlélet rovására – nem tekinthető korszerűnek, mivel elmúlt korok mára már meghaladott felfogását örökíti

tovább. A nyelv másféle szemlélete magától értetődően abból adódik, hogy a szerzők között sok orvos vagy egyéb természettudományos szakember szerepel, s csak kevés nyelvész; ez utóbbiak is többnyire azokat a fejezeteket írták, amelyek történeti jellegűek (pl. helyesírás-történet, a magyar orvosi nyelv története [Keszler 2009a, 2009b] vagy az akadémiai (szak)nyelvművelés története [Kiss 2009]), ilyenformán – témájukból adódóan – kevésbé képesek közvetíteni a nyelvtudomány álláspontját az egyes nyelvi jelenségekkel, nyelvi változásokkal kapcsolatban. A nyelv mibenlétere, általános jellemzőire, a nyelvi változásokra, nyelvertervezési kérdésekre éppen azok a fejezetek reflektálnak (explicit vagy implicit módon), amelyek saját szakterületükön minden bizonnyal kiváló, de nem nyelvész szakemberek tollából származnak. Ennek köszönhetően – bár helyenként érezhető az igyekezet a nyelvészeti szakirodalom megismerésére – ezek a fejezetek jó szándékú, nyelvi kérdések iránt érdeklődő, de mégis csak laikus szerzők metanyelvi vélekedéseinek tekinthetők, s egy másfajta, régebbi felfogást tükröző szemlélettel, a nyelvről való hétköznapi, nyelvészetiileg strukturálatlan gondolkodásmóddal azonosíthatók (Domonkosi 2007, 141). Márpedig – tekintve a tankönyvek szemléletformáló hatását – nagyon nem szerencsés, ha a bennük tárgyalt ismeretanyag korszerűtlen szemléletet tükröz, mivel így a tankönyv sem töltheti be megfelelően a funkcióját (Simon 2007). Úgy vélem, jelen formájában *A Magyar orvosi nyelv tankönyve* – sok hasznos ismeretanyaga ellenére – a nyelvről való korszerű, nyelvészetiileg megalapozott tudásanyag orvostanhallgatóknak való közvetítésére összességében nem alkalmas. Egy majdani, átdolgozott kiadásban – már ha van rá mód – alapvető szemléletváltásra lenne szükség, más ideológiákat kellene érvényesíteni, leginkább a nyelvi szituacionizmus elgondolását (Lanstyák 2017, 37), miszerint az egyes nyelvi formák helyénvalóságát csak az adott beszédhelyzetben lehet adekvát módon megítélni. Vagyis más nyelvi formák alkalmazására van szükség a szaktudományos orvosi kommunikációban, és más formákat célszerű használni az orvos–beteg kommunikációban, az orvostudományi ismeretterjesztésben stb. A purista szemléletmód, a vele kézen fogva járó moralista ideológiák és általában a bemutatott, hagyományosan standardista diskurzusokban előforduló elgondolások helyett célszerűbb volna olyan ideológiákat érvényesíteni, amelyek a nyelvi változatosságot pozitívan látatják (pl. nyelvi pluralizmus, Lanstyák 2017, 33), s összességében toleránsabb, kevésbé sztenderdközpontú szemléletet képviselnek.

A hivatkozott tankönyvfejezetek

Bősze Péter szerk. (2009): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Budapest: Medicina Kiadó.

Bősze Péter (2009): *Gondolatok a nyelvről és a magyar nyelvről: ahogy az orvos látja*. In Bősze szerk., 25–37.

Bősze Péter – Laczkó Krisztina (2009): *Helyesírási megfontolások az orvosi nyelvben*. In Bősze szerk., 325–392.

Buvári Márta (2009): *A magyar szókinccs eredete, a szóalkotás módjai*. In Bősze szerk., 65–69.

Jókai Anna (2009): *Nyelvművészet, nyelvbűvészet*. In Bősze szerk., 21–24.

Keszler Borbála (2009a): *A magyar helyesírás története*. In Bősze szerk., 39–48.

Keszler Borbála (2009b): *A magyar orvosi nyelv története*. In Bősze szerk., 87–118.

Kiss Jenő (2009): *A magyar nyelv ügye és a Magyar Tudományos Akadémia (különös tekintettel a szaknyelvekre)*. In Bősze szerk., 49–64.

Mitsányi Attila (2009): *Fonákságok a klinikai és a kísérletes orvostudomány szaknyelvében*. In Bősze szerk., 305–308.

Irodalom

Bánhegyi Zsolt (2004): Sir John Bowring, a magyar nyelv és irodalom barátja. *Magyar Tudomány*, új folyam 50/4, 481–486.

Benkő Loránd (1999): *Nemzet és anyanyelv*. Budapest: Osiris Kiadó.

Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk. (2009): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó – MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.

Bősze Péter (2004): A „Magyar orvosi nyelv”: új tantárgy a Semmelweis Egyetem Általános Orvosi Karán és a Doktori Iskolában. *Magyar Orvosi Nyelv*, 4/1, 2–4.

Bősze Péter (2005): A „Magyar orvosi nyelv”: egy éledő új tantárgy a Semmelweis Egyetem Általános Orvosi Karán és a Doktori Iskolában. *Magyar Orvosi Nyelv*, 5/2, 2–6.

Domonkosi Ágnes (2007): Nyelvi babonák és sztereotípiák. A helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. In Domonkosi–Lanstyák–Posgay szerk., 13–26.

Domonkosi Ágnes (2016): Nyelvi ideológia és nyelvszemlélet a kísérleti magyar nyelvi tankönyvekben. In *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XLIII. Sectio Linguistica Hungarica*. Szerk. Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna. Eger: EKF Liceum Kiadó, 38–54.

Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó szerk. (2007): *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó.

Heltainé Nagy Erzsébet (2007): A nyelv művelés fogalma és tértérümei. In Domonkosi–Lanstyák–Posgay szerk., 141–153.

Heltainé Nagy Erzsébet (2009): Értéktulajdonítások a nyelvi vélekedésekben. In Borbély–Vančoné Kremmer–Hattyár szerk., 87–94.

Laihonen, Petteri (2009): *Language Ideologies in the Romanian Banat: Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarians and Germans*. Jyväskylä Studies in Humanities 119. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

Lanstyák István (2010): A moralizmus mint nyelvhelyességi ideológia. In *Utazás a magyar nyelv körül. Írások Kontra Miklós tiszteletére*. Szerk. Cserniczkó István – Fedinec Csilla – Tarnóczy Mariann – Vančoné Kremmer Ildikó. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 58–67.

Lanstyák István (2010b): Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia. In *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. Szerk. Beke Zsolt – Lanstyák István – Misad Katalin. Pozsony/Bra-tislava: Stimul, 117–145.

Lanstyák István (2017): *Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár)*. (2017. 05. 31-ei verzió.) Online: http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (2018. 01. 31.)

Ludányi Zsófia (2017a): Nyelvi ideológiák napjaink orvosi szaknyelvi sztenderdizációs tevékenységében. In *A nyelv közösségi perspektívája III. konferenciakötete*. Nagyvárad: Partiumi Keresztény Egyetem. Megjelenés alatt.

Ludányi Zsófia (2017b): Idegen szavakkal és nyelvi formákkal kapcsolatos nyelvi ideológiák vizsgálata orvosok és orvostanhallgatók nyelvről szóló vélekedéseiben. In *A MANYE XXVI. kongresszusának kötete*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. Megjelenés alatt.

Nyest.hu 2012 = [elhe taifin, Et Al] (2012): Mit mondott Sir John Bowring a magyar nyelvről?

Online: <https://www.nyest.hu/hirek/mit-mondott-sir-john-browning-a-magyar-nyelvro> (2012. 01. 31.)

Simon Szabolcs (2007): Purizmus az anyanyelvi nevelésben. In Domonkosi–Lanstyák–Posgay szerk., 219–229.

Simon Szabolcs – Misad Katalin (2009): Nyelvi ideológiák és nyelvhelyességi babonák egy szlovákiaimagyaryelv-tankönyvben. *Eruditio – Educatio*, 4/4, 61–68.

Simon Szabolcs (2015): Ideológia a tankönyvekben és a tantervekben. *Eruditio – Educatio*, 10/1, 71–80.

Spolsky, Bernard – Hult, Francis M. (2008): *The Handbook of Educational Linguistics*. Blackwell.

Sturcz Zoltán (2004): Egy tantárgytörténeti epizód a magyar nyelvhelyesség és stílus oktatásából. *Hungarológiai Évkönyv*, 5/1, 190–197.

Tolcsvai Nagy Gábor (2009): Ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről. In Borbély – Vančioné Kremmer – Hattyár szerk., 75–85.

Woolard, Kathryn A. – Schieffelin, Bambi B. (1994): Language Ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23, 55–82.